

**ОБУЧЕНИЕТО ПО ИСТОРИЯ В МАТРИЦАТА
НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО УЧИЛИЩЕ
(ПО МАТЕРИАЛИ ОТ ЛИЧНИЯ АРХИВ
НА НЕВЕНА ПОПОВА)**

Виолета Стойчева

*THE EDUCATION OF HISTORY IN THE MATRIX
OF THE SOCIALIST SCHOOL
(BASED ON MATERIALS FROM THE PERSONAL ARCHIVE
OF NEVENA POPOVA)*

Violeta Stoycheva

Abstract: *The article traces the processes of transformation in the sphere of school education from the mid-1940s to the late 1950s, outlining the framework of the party-political matrix that turned history into an ideological discipline. Special attention is devoted to the social and educational functions of historical knowledge, to the new history textbooks for secondary schools, and to the methodology of teaching history in the context of Nevena Popova's pedagogical views.*

Keywords: *education of history, socialist school, history textbooks, ideology, transformation.*

През последните години проблемите на българския комунистически модел са обект на сериозен научен интерес. Сред основните изследователски полета намира място и образованието. Проследяването на различни аспекти на трансформациите в науката и образованието в България¹ „прави видими“ измеренията на социалното инженерство в обща-

¹ **Бояджиева, П.** Социалното инженерство. Политики за прием във висшите училища през комунистическия режим в България. София: ИИБМ/Сиела, 2010; **Еленков, Ив.** Историческата наука в България през епохата на комунизма: институционална организация и функции. – В: *История на НБР. Режимът и обществото*. София: ИИБМ/Сиела, 2009, 617–640; **Маринова-Христиди, Р.** Българското образование между съветизацията и традицията, 1948–1959. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006; **Маринова-Христиди, Р.** Българското образование – институции и законова уредба (1944–1989 г.), ИБД, Т. 41, 2011, 424–436; **Маринова-Христиди, Р.** Университетът и властта (1944–1968). София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011; **Радева, М.** Щрихи в образа на българското образо-

та система на установения политически режим. Настоящото изследване тематизира процесите в училищното историческо образование през първото десетилетие след политическия преврат в България на 9 септември 1944 г. Използването на материали от необработения архив на Невена Попова², с чието име се свързват промените в организацията, целите и съдържанието на обучението по история и на подготовката на ново поколение учители, позволява „надникване“ в механизма на конструиране на идеологизираното говорене за миналото и на комунистическото (пре) възпитание на обществото посредством институцията на училището.

Трансформациите, които преживява българската държава през втората половина на 40-те години на XX век, засягат дълбоко и образователната система. В периода от 9 септември 1944 г. до приемането на новия образователен закон през 1948 г. Министерството на народното просвещение (МНП) издава „ударно“ редица наредби-законои и окръжни предписания, внася промени и допълнения в съществуващите правилници и наредби [Бояджиев, Хр. 1944, с. 373] с цел да се придаде законосъобразен вид на промяната в парадигмата и организацията на образованието.

Преустройството в дейността на институции, в организацията и съдържанието на учебния процес и в подбора на педагогическите кадри прекодира нова идейно-политическа матрица. Нейните репери конструират образователното пространство като зона със силна идеологическа натовареност.

Първите мерки за укрепване на отечественофронтовската власт са свързани с провеждане на радикална чистка във всички сфери на обществено-политическия, стопанския и културния живот в страната. Тя пряко засяга и образованието. Както посочва Хр. Бояджиев: „... започна се систематично прочистването на цялото наше просветно и културно законодателство от всичко, което не хармонизира със схващанията на

вание през първата половина на 40-те години на XX век. – В: *Преломни времена. Юбилеен сборник в чест на 65-годишнината на проф. дин Любомир Огнянов*. София, 50–57; **Чичовска, В.** Просветната политика в България 40-те – 50-те години (Училището от просветната реформа до съветизацията). – *Исторически преглед*, 1944–1955, № 2, 59–107; **Чичовска, В.** Политиката срещу просветната традиция. София: Гутенберг, 2011 (УИ „Св. Климент Охридски“, София, 1995) и др.

² Невена (в публикациите се среща и като Невяна) Попова е сред най-големите дарители на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Към края на живота си, през 1984 г., тя завещава своето движимо и недвижимо имущество на Университета, в който по покана на тогавашния ректор проф. Александър Бурмов, става титуляр на дисциплината „Методика на обучението по история“. Личният архив на Н. Попова се съхранява в Университетската библиотека.

днешната О.Ф. власт..." [Бояджиев, Хр. 1944, с. 373]. Мерките³ целят да се отстранят ключовите кадри, участвали в различните звена на старата държавна йерархия и да се назначат верни на новата власт лица.

Като начало е реорганизирана структурата на Централното управление в Министерството на народното просвещение⁴, а с приетата на 20 октомври и влязла в сила от 3 ноември 1944 г. Наредба-закон⁵ се предприема прочистване на учителския и преподавателския състав в народните основни и средни училища, учителските институти, в университета, висшите училища и академии. В текста на документа изрично е посочено, че *„...дълг на висшата просветна власт е да се освободи час по-скоро от явно приобщените към авторитарно-фашистката идеология учители и преподаватели в университета и другите висши училища... и зорко да бди в бъдеще да не прониква фашизъм под каквато и да било форма...“*. Във връзка с тази наредба на 9 ноември 1944 г. е издадено обширно Окръжно № 936, в което се разяснява на училищните органи начинът на прилагането на закона. Прави впечатление безалтернативността на уволненията по чл. 2 от наредбата, които са „уволнения завинаги“. За тях е достатъчно да бъде направено предложение от местен комитет на ОФ, придружено със справка за *„фашистката дейност на провинения“* [Бояджиев, Хр. 1944, с. 376]⁶. Изричното напомняне в Окръжното за избягване на лични отмъщения загатва за политическия произвол, който цари в страната в първите месеци от управлението на коалиционното правителство на Кимон Георгиев. В резултат от предприетите гонения са уволнени или преместени 135 директори на гимназии, 1970 основни учители, 414 гимназиални учители, 35 училищни инспектори [Маринова-Христиди, Р. 2010, с. 431]. Според оценката на просветния министър проф. Стоян Чолаков, с чистката *„... се гарантира едно народополезно и чисто от всякакви изкълчвания обучение“* [Чолаков, Ст. 1944, с. 270]. Политическата демагогия в назоваването на прилаганите мерки като „процес на демократизиране“ проличава и в смисъла на израза *„правилно обучение“*. Словосъчетанието бързо се превръща в „лакмус“ за стриктното следване на правителствените директиви.

³ По този въпрос вж.: Чичовска, В. Политиката срещу просветната традиция. Гутенберг, София, 2011.

⁴ Наредба-закон за прегрупиране на някои служби в Централното управление на Министерството на народното просвещение [ДВ, бр. 217 от 4 октомври 1944 г.].

⁵ Наредба-закон за прочистване на учителския и преподавателския персонал в народните основни и средни училища, учителските институти и в Университета и висшите училища и академии [ДВ, бр. 243 от 3 ноември 1944 г.].

⁶ Чистката сред учителското съсловие не е еднократен акт. Пряко свидетелство за това са изнесените данни от Наталия Минчева, според които през 1946 г. с протокол № 1 от 14 октомври 1946 г. в Силистра е изграден Комитет по прочистване на училищата от учители фашисти [Минчева, Н. 2021, с. 107].

Паралелно с репресивните административни мерки са осъществени и спешни законодателни промени, свързани с признаването на завършени класове и семестри на определени категории млади хора със „заслуги“ към новата власт [вж. **Бояджиев, Хр.** 1944, с. 379–382], с премахване на изискванията за постъпване в гимназии, институти и висши учебни заведения, с назначенията на учители без необходимия образователен ценз. Те отварят вратите на училището и на университета за хора без необходимата квалификация, но политически предани на властта⁷.

Успоредно с разтурянето на младежката организация „Бранник“⁸ и на мрежата от „Огнища по родинознание“ (през октомври и ноември 1944 г.), се въвежда система от наказания, обект на които стават ученици, попаднали под стигмата „врагове на народа“. Мерките, сред които се предвижда и изключване от всички училища в страната (с различна продължителност, напр. две години), стават част от целенасочено провежданата политика на отстраняване на политическите противници, на смазване на евентуални опити за съпротива от страна на несъгласни или недоволни от отечественофронтовската власт. Стремешът за контрол върху обществото, включително над ученическата младеж, който продължава с пълна сила и през следващите години [вж. **Дончева, Л.** 2015, с. 190], оправдава административните мерки или съдебната разправа като средство за предотвратяване на каквито и да било прояви на недоволство.

Радикалните процеси в образователната сфера извеждат като приоритетна задача промяната на учебната документация и на действащите учебници и учебни помагала с цел *„очистване на програмата и изкореняване образователната ни теория от хитлерофашистката, великобългарска, шовинистична и крайно националистична идеология...“* [**Спасовски** 1946, с. 617]. Тази цел е формулирана в решенията на извънредната сесия на Висшия учебен съвет през май 1945 г., но нейното законово основание е осигурено още с приетата на 12 декември 1944 г. *Наредба-закон за заместване на някои учебници и учебни помагала в основните и средните училища с други*⁹. В арсенала от нововъведени пропагандни клишета са постановките за *„прогресивно образование на широка демократична*

⁷ Вж. също подробния преглед на системата от законодателни промени, направен от Иван Хр. Григоров на страниците на „Училищен преглед“ и уточнението, че основен критерий при подбора на кадри за образованието е *„политическата и професионална годност на учителя, т.е. дали той има особени политически заслуги и дали той е подготвен като учител за днешното училище.“* [**Училищен преглед**, год. XLVI (1947), кн. 7, с. 620].

⁸ Вж. Наредба-закон за разтуряне на организацията на българската младеж „Бранник“ и ликвидацията на имуществото ѝ [**ДВ**, бр. 222 от 10 октомври 1944 г.].

⁹ Наредбата-закон е публикувана в: [**ДВ**, бр. 288 от 26 декември 1944 г.].

основа“ и необходимостта от *„нов дух на обучението и възпитанието на българската младеж“*. Те стават „дежурни“ аргументи, с които се обосновават промените в училищната система и смяната на редица учебници.

Особено внимание в предварително подготвения списък е отделено на хуманитарните предмети [Бояджиев, Хр. 1944, с. 389–391]. Наред с читанката и букварът се подменят учебниците по отечествознание, по история и по география за началните класове. Много по-дълъг е списъкът от учебни книги за гимназиите, който регламентира издаването на нови учебници за всички класове по български език и по история. Властиците не се ограничават само до изваждане от употреба на определени заглавия. Изрично е посочено *„изземването и унищожаването на такива учебници и учебни помагала“* в едномесечен срок от влизането на наредбата в сила [Бояджиев, Хр. 1944, с. 389–391]. Изключение се допуска само за изданията, съхранявани в държавните и обществените библиотеки за научна и справочна цел.

Въпреки ускорените темпове, с които се въвеждат промените, липсата на технологично време за създаване на изцяло нови учебни ресурси стоварва върху плещите на учителите отговорността в движение да отстранят *„фашистките и реакционните елементи от учебния материал“* [Маринова-Христиди, Р. 2006, с. 13]. За тази цел са разработени специални *„Ръководни начала за прочистване на учебниците“*, с които педагозите са принудени да се съобразяват. Тази задача изправя учителите по история пред сериозни предизвикателства, тъй като техният учебен предмет определено е сред онези, които играят важна роля в постигането на целите на новата власт. Както посочва Божидар Божиков¹⁰ в словото си при откриването на Втората национална конференция на учителите по история от гимназиите през май 1948 г., историята *„...заема първо място за идеологичното превъзпитание на нашата учаща младеж“*. В изказването си той цитира „пътеводните“ указания на Георги Димитров към историографията *„час по-скоро“* да се изработи и популяризира научен марксистки критерий за *„правилното обяснение“* на големите събития в националната история. На участниците е предадена и директивата на партийния лидер: *„Най-добрият учител за настоящето и бъдещето е правилно избраната история и използването на нейната богата съкровищница от ценни уроци“* [Божиков, Б. 1948 с. 645].

В съответствие с ключовите идейно-политически указания, новата версия на националния исторически метанаратив се конструира на основата на формационния подход и класовата борба [Величков, И. 1949, с. 7, 11–13, Заимов, П. 1949, с. 27]. „Пренаписването“ на националния разказ

¹⁰ Божидар Божиков е известен просветен деец и автор на учебници по история преди 1944 г. Заема поста „главен инспектор“ в МНП в периода от август 1946 до март 1949 г.

върви по две линии: научна и практико-приложна. В хода на този процес се утвърждават новите водещи имена в историческата наука, които заемат овакантените места след чистката в университетските среди. Преднамерено в сп. „Училищен преглед“, което се явява официална трибуна на просветното ведомство в периода от септември 1944 до края на своето съществуване през 1949 г., започва системното публикуване на статии с историческо съдържание¹¹, чиято цел е да зададат и популяризират векторите на марксисткия интерпретационен модел на миналото.

За да гарантира мултиплициране на взетите решения и да проконтролира транслирането им до редовия учител, властта масирано организира учителски форуми. На 15 и 16 декември 1944 г. във всички областни градове на страната са проведени служебни конференции под егидата на просветното министерство. Наред с другите основни въпроси, свързани със смисъла и значението на промените, обусловени от 9 септември, с прочистването на преподавателския състав и необходимостта от нова, съзнателна дисциплина, на тези срещи са дадени конкретни наставления на учителите относно преподаването по всички учебни предмети в духа на новата просветна политика [Училищен преглед, 1944, с. 438]. Още по-безапелационни са постановките в доклада на областния училищен инспектор Ст. Цоневски на тема: „Преустройство на обучението по история в антифашистки дух“, изнесен по време на конференцията на прогимназиалните учители в София, състояла се на 18 ноември 1944 г. Според него „...фашистите са положили най-много грижи за фашизирането на историята и за обучението по нея“ [Училищен преглед, 1944, с. 436]. „Изкореняването“ на фашизма според новите властимащи означава „нов прочит“¹², при който „...богоизбраните личности: царе, фюрери, чорбаджии и патриарси слизат от своите тронове, за да дадат място на единствения върховен обществен и държавен арбитър – народът“ [Спа-

¹¹ Сред първите научни публикации в „Училищен преглед“ през есента на 1944 г. са статиите на Александър Бурмов „Преглед върху историческото развитие на България през Средновековието“ и на д-р Д. Крънджалов „Хуни ли сме ние, българите?“ [XLIII (1944), кн. 5–10, с. 319–332, 347–358], последвани от материалите на Иван Унджиев „Христо Ботев и Васил Левски“, д-р Димитър Ангелов „Произход и същност на богомилството“ [XLIV (1945), кн. 3–4, с. 191–195, 201–226] и др.

¹² През 1945 г. са публикувани „Ръководни начала за преподаването на история“, които с Окръжно № 51 от 20 януари 1945 г. (поместено на 1 стр. в брошурата) са разпратени до „областните и околийските инспектори, директорите на учителските институти и гимназиите, средишните директори, директорите на основните училища и прогимназиите и главните учители“ [МНП, ДИ, 1945]. Изданието е своеобразен „кратък курс“ по световна и национална история, който в рамките на 80 страници систематизира „правилното“ разбиране за обяснението на ключовите събития от миналото.

совски, Цв. 1946, с. 620]. Предприетите действия рамкират началото на мащабна идеологическа „ревизия“ на историческото знание, която ще се окаже с дълготрайни последици.

Учебните книги по история, натоварени с функциите за формирането на новия светоглед на подрастващите, първоначално са подложени на масово „прочистване“. Тези, които преминават през ситото на цензурата, стават обект на „ревизиране“ и допълване на съдържанието с различни „притурки“ с цел адаптирането му към новата политическа реалност. Проследяването на списъка от училищни учебници по история, действащи в училищното образование в десетилетието след политическата смяна във властта на 9 септември 1944 г., направен в дадената по-долу таблица, позволява да коментираме основни маркери на процеса на реорганизация на училищното историческо образование.

**Таблица 1. Училищни учебници по българска история
(паспортни данни¹³)**

Заглавие	Автори	Година	Издателство	Обем
Отечествена история за четвърто отделение (Текст на стар правопис)	Георги Диковски, Любомир Близнев, Георги Велев	1946	Държ. изд. при М-вото на нар. просвещение ¹⁴	144 стр.
Отечествена история за четвърто отделение	Георги Диковски, Любомир Близнев	1948 (3 изд.)	ДИ „Народна просвета“	128 стр.
Отечествена история и конституция на НР България за 4. клас на единните училища	Александър Бурмов, Георги Диковски, Любомир Близнев, Христо Христов	1950 (5 изд.)	ДИ „Народна просвета“	128 стр.
Отечествена история за IV клас на общообразователните училища	Александър Бурмов, Христо Христов, Ангел Каралийчев, Иван Йорданов, Н. Джераси	1952	„Народна просвета“	140 стр.

¹³ Паспортните данни на списъка с учебници по българска история са направени въз основа на достъпната информация в базата данни COBISS. В справката не са изброени всички издания, а само тези, при които са забелязани разлики с началните показатели.

¹⁴ Среща се и като ДИ „Народно просвещение“, София.

Българска история за VII клас на общообразователните гимназии	Божидар Божилов, Иванка Кепова	1945	Държ. изд. при М-вото на нар. просвещение	128 стр.
Българска история за седми клас на гимназиите	Божидар Божилов, Александър Бурмов, Петър Кюркчиев	1946 (1947)	Държ. изд. при М-вото на нар. просвещение	443 стр.
Българска история. Учебник за VII клас на прогимназиите	Александър Бурмов, Петър Кюркчиев, Божидар Божилов, Туше Влахов, Кирил Ламбрев	1948 (2 изд.)	ДИ „Народна просвета“	439 стр.
История за VII клас на общообразователните училища	Божидар Божилов, Иванка Кепова	1951 (7 изд.)	ДИ „Народна просвета“	127 стр.
Българска история за VII клас на общообразователните училища	Люба Унджиева, Божидар Божилов	1952	ДИ „Народна просвета“	128 стр.
Българска история. Учебник за VII клас на общообразователните училища.	Божидар Божилов Люба Унджиева	1953 (2 попр. изд.)	ДИ „Народна просвета“	132 стр. ¹⁵
Българска история. Учебник за XI клас на единните училища	Александър Бурмов, Божидар Божилов, Кирил Ламбрев	1950	ДИ „Народна просвета“	316 стр.
Българска история за XI клас на общообразователните училища	Александър Бурмов, Божидар Божилов, Кирил Ламбрев	1951	ДИ „Народна просвета“	300 стр.
История на България. Учебник за XI клас на общообразователните училища	проф. Ал. Бурмов, проф. Димитър Косев, проф. Христо Христов	1955	ДИ „Народна просвета“ изд. на БАН, Институт за бълг. история	466 стр.

¹⁵ Изданието от 1956 г. е с обем 180 стр.

Списъкът на учебните книги по история на България, издадени в период от десет години (1945–1955), показва разположението на националната история в 3 (три) концентъра: 4. отделение, 7. клас и 11. клас. Наред с включването сред авторите на познати учебникари от периода преди 1944 г. като Иванка (Вана) Кепова, Денчо Нанков, Божидар Божигов, в авторските колективи са привлечени редица нови имена, сред които се открояват тези на Александър Бурмов, Димитър Косев, Христо Христов, Туше Влахов. Те оформят новото марксистко ядро историци в Софийския университет [Шопов, Й., Георгиев, Г. 1978, с. 25]. Болшинството автори на учебниците са мъже. Сред малцината жени, допуснати в авторските колективи на изданията по обща история, през 50-те години се появява името на *Невена Попова*¹⁶. По време на настъплението на Комунистическата партия за овладяване на властовите позиции в страната, тя е гимназиален учител в столицата с амбиции за обществена изява.

Картографирането на набора от училищни учебници по история на България ни позволява да открием няколко важни детайла:

– *Първите учебници от 1945 г. използват все още стария правопис.*

Това обстоятелство е свързано с невъзможността да бъдат пренаписани и отпечатани нови учебници в седмиците след началото на учебната година. Ето защо Министерството на просвещението се ангажира първо със забрана, а след това с идеологическо „прочистване“ на старите текстове от „шовинизъм“, допълвайки ги с нови урочни единици, посветени на класовата борба на народните маси, на „партизанските борби“, на събитията около 9 септември 1944 г. и новата народно-демократична власт, както и на „братския съюз със СССР“. Новите теми са добавени към учебниците чрез т. нар. „хвърчащи листове“ (притурки), които се раздават безплатно или са подшити към учебниците.

– *Една учебна книга се преиздава неколккратно, при което се допускат не само технически, но и съдържателни промени.*

Например учебникът за VII клас на Б. Божигов и Ив. Кепова има 7 издания до 1951 г. За някои от тях е посочено, че са направени корекции, а за други, че е преработено самото съдържание. Показателен е фактът, че авторският колектив обединява имена, добре познати в педагогическите

¹⁶ Невена (в публикациите се среща и като Невяна) Попова завършва специалност „История“ в Софийския държавен университет през 1933 г. В продължение на петнадесет години учителства на различни места в страната. Събитията около 9 септември 1944 г. я заварват в София [Игнатов, А. 2019, с. 155–163]. През 1945 г. тя вече е „образцова учителка“ в III Софийска образцова мъжка гимназия. По време на Педагогическата конференция на учителите по история, проведена на 19–22 май 1946 г. в София, Попова представя пред участниците урок за Парижката комуна в VI клас [Божигов, Б. 1946, с. 701].

среди от предвоенните десетилетия. Самият Б. Божиков след политическите промени през септември 1944 г. влиза в състава на редакционни комисии към МНП, които подготвят новите методически напътствия за преподаването на историята и като главен инспектор съдейства за превръщането им в задължителна норма.

– Налице е смяна на водещия автор или включване на нови хора в авторския екип на дадена учебна книга.

Тази тенденция, която отчетливо се откроява при учебника по отечествена история за 4. отделение/ клас в изданията от 1945, 1948 и 1950 г., е показателна за прилагания целенасочен подход при избора на автори и за бързото налагане на определени имена, които оглавяват авторските екипи от началото на 50-те години на XX в. и утвърждават марксистката интерпретация, която става доминираща в десетилетията до края на 80-те години на XX в.

– Заглавието на учебните книги отразява структурни промени в организацията на учебното дело или в целите на обучението по история.

Индикатори за това са ключови термини като „четвърто отделение“, „прогимназии“, „гимназии“, „единни училища“, „общообразователни училища“, които структурират заглавието на съответното издание. Например учебниците от 1950 и 1951 г. за 4. клас, освен промени в авторския екип, имат съществена разлика в заглавието: „Отечествена история и конституция на НР България за 4. клас на единните училища“. То е показателно за трансформацията в организацията на българското училище, за пренасянето на съветския образователен модел, който бързо се превръща в средство за социалния инженеринг на БКП. В изданието от 1952 г. терминът „конституция“ вече не присъства. Но е подменен авторският екип: Ал. Бурмов, Хр. Христов, А. Каралийчев, Ив. Йорданов и Н. Джераси. До 1956 г. не се откриват други външни промени в книжното тяло.

– Корицата на поредни издания е с различен дизайн.

Промени в графичното оформление на корицата, например, се открива в учебника по българска история за XI клас на Ал. Бурмов, Б. Божиков, К. Ламбрев (фиг. 1/3). Външното оформление на учебниците неслучайно се приема за едно от качествата на „добрия учебник“, заедно с идейно-мирогледната издържаност, научното и вярно изложение, нагледните и съвременни елементи, стила на текста, кратките и ясни изводи [Киселинчев, А. 1947, с. 780]. При по-детайлно вглеждане в изображенията на кориците на учебниците (фиг. 1.–4.) се забелязва осезаема промяна във визуалния език в сравнение с този на междувоенната книжна графика.

Успоредно със знакови образи на революционери от периода на Възраждането (в приложените примери се разпознава Хвърковатата чета на

Г. Бенковски – *фиг. 3/1*), се появява нова революционна символика, която комуникира по-директно момента на преход към новия исторически канон. Редополагането на нови образи от класовите битки на пролетариата и на участници в антифашистката съпротива до знакови възрожденски герои (като В. Левски, чийто образ е на корицата на учебник за 11. клас), показва директно начина, по който се изгражда легитимността на новата власт. „Присвояването“ на емблематични лица от миналото и пренареждането им в листата на народните борци съзидва символната генеалогия на революционната традиция, която концептуализира основите на „новата“ българска история. В тази посока следва да се мисли и визуалната пропаганда, на която в училищните учебници се отделя специално внимание.

Фиг. 1. – 4. Графично оформление на корицата на учебници по история, издадени в периода 1946 – 1953 г.

– Често поредни издания имат различен брой страници.

Промените в обема на учебната книга са свързани с корекциите и допълненията, които в първите години се правят „в движение“, за да се отговори на методическите указания, давани от МНП. Въпреки че през 1945 г. общото мнение е за намаляване на фактологията: „...да се пристъпи с голямата бравда към очистването на огромния баласт от никому и за нищо ненужни знания“ [Цветанов, Ц., 1945, с. 114], като цяло обемът на учебното съдържание по история респектира – между 127 и 466 страници. Заслужава внимание обстоятелството, че с повече от 400 страници е не само учебникът по история на България за XI клас (Ал. Бурмов, Д. Косев, Хр. Христов, 1955 г.), но и този за VII клас (Б. Божиков, Ал. Бурмов и П. Кюркчиев, 1946 г.). Във второто му издание през 1948 г. в разширения авторски колектив са включени Туше Влахов и Кирил Ламбрев.

Властта стриктно контролира подбора на авторите, на които се възлага създаването на учебниците по история. По презумпция това са хора, които във всички времена имат привилегированата гледна точка

да дават историческа оценка на действащите лица, да отсъждат техните исторически заслуги и вини, да ги „изправят пред съда на историята“. Именно тази възможност – държавата да налага своя монопол над легитимното символно насилие при разказването на националната (или общочовешката) история [Деянов, Д. 1995, с. 135], да придава нова историческа идентичност на личности от миналото, кодира ролята на всяко едно пренаписване на учебниците като брънка в общия процес на социалното инженерство на обществото. В първите следвоенни години „авторитетността“ на учебната книга се гарантира и посредством внушителния обем и броя страници, посветени на „ключови моменти“ от класовите борби на народните маси.

За да се осмисли процесът на „пренаписване“ на училищните учебници по история, следва да се обърне внимание и на факта, че всички учебни книги се отпечатват в Държавното издателство на МНП. Институционализирането на държавния контрол върху „производството“ на учебници и учебни помагала не случайно е сред първите мерки на властта. Създаването на Държавно издателство при просветното ведомство се официализира с публикуваното Постановление на Министерския съвет от 2 февруари 1945 г., одобрено с указ № 41 на регентите [ДВ, бр. 40 от 19 февруари 1945 г.]. През 1948 г. Държавното издателство при МНП се еманципира в самостоятелно звено „Народна просвета“ с печатница. Така се потвърждава централизацията на училищното образование и налагането на държавен монопол над учебната информация, гарантира се „*правилно разрешение*“ [Радева, М. 2006, с. 53] на интерпретациите на историческото минало.

Държавният контрол не просто респектира. Той проектира новите цели, моделиращи качествата на образования гражданин, които училището е задължено да реализира. Както посочва Невена Попова, „*подборът, обема и структурата на учебното съдържание в училищния курс играят огромна роля за осъществяване на възпитателните задачи на обучението*“ [Попова, Н. 1946, 1948]. Определена роля в тази посока имат методическите указания, насочени към учителите, в които основният акцент е поставен именно върху идеологическото преустройство на обучението по история [Шопов, Й. 1973, с. 4]. Общата методологическа рамка е разяснена на проведеното през 1948 г. национално учителско съвещание, на което Туше Влахов изнася доклад „Състояние и задачи на българската историческа наука“ [Шопов, Й. 1973, с. 4]. Приети са нови учебни програми, което налага поредни промени в съдържанието на учебниците, особено тези по обща история¹⁷.

¹⁷ Броят на учебниците по обща история за периода 1945 и до края на 50-те години е много по-голям от тези по история на България. Поради ограниче-

Явно обаче спешното „пренаписване“ на учебното съдържание през призмата на идеологически постановки и термини се оказва проблематично не само за авторите, но и за учителите, и за учениците. Свидетелство за това е публикация на Невена Попова в един от масовите ежедневници – в-к „Отечествен фронт“ през август 1952 г. Авторката прави критичен анализ на действащите учебници, създадени според указанията в програми през 1950–1951 година [Попова, Н. 1952, с. 2]. Според нея текстовете на учебните книги страдат от социологизиране и от формализъм (авторката определено внимава за изказа). Явно стриктното следване на предписанията има за резултат учебно съдържание, което е трудно за разбиране и безинтересно за учениците. Логично е подобна тревожна констатация да обуслови търсене на адекватни методически решения. Неслучайно с проблема са ангажирани членове на Историческия институт. От тяхно име е направено предложение към МНП, като се изтъква необходимостта от *„коренна промяна в програмите и учебниците по история“*. Но вместо конкретни рационални идеи, българските историци настояват в училище да *„бъдат въведени съветските програми и учебници по история“*, и то от следващата учебна година. Мотивите на учените, систематизирани от Н. Попова в същата публикация, са особено красноречиви: само използването на съветския опит може да осигури *„правилно знание за миналото“* и превръщането на обучението по история в *„могъщо оръжие за превъзпитание в комунистически дух“* [Попова, Н. 1952, с. 2].

С основание можем да твърдим, че новото поколение учени, които оформят облика и методологията на историческата наука, герп. на методиката на преподаване на училищна история, транслират почти буквално съветския опит. Едва в края на 50-те и началото на 60-те години, когато се допуска „критика“ към сталинския модел, започват плахи опити за „разчупване“ на канона в преподаването на история в средното училище.

Натрупаният „актив“ от Невена Попова като учител с леви политически идеи¹⁸ и необходимостта от нови кадри с педагогически опит е основание тя да бъде назначена за ръководител на стажантската практика на кандидат-учителите по история в Стажантския институт [Шопов, Й., Петкова, С. 1987, с. 192]. През 1949 г. тя вече заема поста на главен инспектор по история в Министерство на народната просвета, а от есента на същата година съвместява административната работа с тази на преподавател по средновековна българска история в СУ „Климент Охридски“ [Игнатова, А. 2019, с. 156]. От 1950 г. Попова поема и часовете по ме-

ния обем на настоящия текст, те не са включени в направения преглед.

¹⁸ За своята активна политическа дейност преди 1944 г. Н. Попова е „наградена с медал и е призната за борец против фашизма и капитализма“ [Влахов, Т., с. 1].

тодика на обучението по история¹⁹, което дава основание да твърдим, че с нейното име се свързва преустройството и „новата“ марксистка теоретична подготовка на бъдещите учители по история. След специализация в Москва през 1962 г. тя подготвя хабилитационен труд на тема „Повишаване ефективността на обучението по история“, а през 1963 г. е избрана за доцент във Философско-историческия факултет на Университета и става титуляр на дисциплината „Методика на обучението по история“ [Игнатова, А. 2019, с. 156]. В запазената в нейния личен архив рецензия на Туше Влахов относно хабилитирането ѝ, е посочено, че тя е автор на 14 учебници и учебни помагала, 24 очерци и статии за патриотичното възпитание и 26 трудове и статии в областта на методиката на обучението по история²⁰ [Влахов, Т., 1963, с. 2].

Продуктивната изследователска работа на Невена Попова, съчетана с активна обществена дейност, я утвърждават като безспорен авторитет в областта на теорията и методиката на историята през 50-те и 60-те години на XX век. Този факт позволява през призмата на нейното творчество да се коментират както теоретико-методологическите основи на „пренаписването“ на училищните учебници по история, така и проблемите, свързани с подготовката на учителски кадри от края на 40-те и през следващите две десетилетия на XX век. Във все още необработения ѝ личен архив се намират чернови на учебници, учебни програми и статии, сред които: „Методи на обучението и преподаването на история“, „Към актуалните проблеми за усъвършенстване на обучението по история“, „Повишаване на ефективността на обучението по история“ и др.

Ситуирането на теоретичните идеи на Н. Попова в контекста на времето отчита взаимообвързаността между целите на социалистическото училище и подготовката на бъдещите педагогически кадри. Новият закон в областта на просветата от 1959 г. [Закон за по-тясна връзка..., ДВ, бр. 54 от 7 юли 1959 г.] регламентира не само институционалната специфика в подготовката на преподаватели за различните образователни степени. В него на първо място е изведена необходимостта от идейно-по-

¹⁹ Учебната дисциплина „Методика на преподаване по история“ е включена в Учебния план на специалност „История“ в Софийския университет през 1950 г. Преди това е изучавана от студентите в Стажантския институт (бивша Трета мъжка гимназия) [Шопов, Й., Георгиев, Г. 1978, с. 7].

²⁰ Според оценката в рецензията на Туше Влахов: „Невена Попова е една от най-дейните работници в областта на нашата просвета. От 9.09.1944 г. насам тя неуморно и системно разработва проблемите на историческото образование, свързани със задачите на нашето социалистическо училище.“ Високата оценка за Н. Попова се допълва от Йордан Шопов, който от 1963 г. е нейн асистент: „Тя дава научен тон на всички основни проблеми на историческото образование в средните училища“ [Шопов, Й., Петкова, С. 1987, с. 192].

литическата подготовка на учителите. И едва след нея се коментира тяхната научна, методическа, трудова и практическа подготовка [Иванова, Т. 2010, с. 244]. Постулатът за водещата роля на идеологията е изходен, базов концепт, около който се конструира теорията и методиката на историята. В това отношение непубликуваният лекционен курс на Невена Попова „Методика на обучението по история“ безспорно е ценен източник за процеса на утвърждаване на новата философия на училищното историческо образование в края на 50-те год. на XX век, препотвърдена в средата на 70-те год. от Йордан Шопов²¹. Като убеден марксист Н. Попова споделя разбирането, че историята има „най-широки възможности за комунистическо възпитание“ [Попова, Н. а, с. 1]. Тя пренася този изходен концепт в очертаната философска рамка на методиката като научна дисциплина и при дефинирането на основните ѝ задачи. Пряката взаимовъзвръщаност личи най-вече при изясняване на общите насоки за преподаването на училищна история, които Невена Попова отнася към определената от нея *обща методика*. Тя многократно акцентира на „*комунистическата партийност*“ и „*истинската научност*“ като ключови маркери на обучението по история. В такъв контекст определя като най-важното качество на учителя по история е именно „*дълбоката комунистическа идейност*“ [пак там, с. 6, 147, 148]. Приведените примери свидетелстват, че в началото на 60-те год. на XX в. училищната история е натоварена като „идеологическа дисциплина“ да играе ролята на матрица за (пре) възпитанието на подрастващите²².

Класовият подход е кодиран и в съветите на Н. Попова към учителите, които следва да проявяват критично отношение при подбора на историческите извори, които предоставят на учениците. Препоръките в урочната работа да се включват материали от периодичния печат, от научни трудове, „*статистически данни от стачна борба, политически борби*“ [Попова, Н. б, с. 83] имат за цел да стимулират интереса на учащите се, да способстват за изграждане на навици да се следи периодичния печат и да се насочва ориентацията на младите хора към проблемите на

²¹ През 1975 г. излиза първият университетски учебник по методика на обучението по история с автори Йордан Шопов и Георги Георгиев, който става настолна книга за поколенията учители по история до края на 90-те години на XX в. Книгата е марксистки издържана в идейно-политически план. „Отварянето“ на теорията и методиката на историята у нас за актуални дидактически идеи и практики от Европа и света започва в десетилетията на прехода след 1989 г.

²² Конкретизация на идейните позиции на Н. Попова е черновата на доклад, подготвян за предстоящ научен форум в Москва, който е с работно заглавие: „За идейновъзпитателната насоченост при преподаване въпросите на строителството на социализма и комунизма, изучавани в училищния курс по история в НРБ“ [Попова, Н. в].

съвремението. Съотнасянето на методологическите възгледи на Невена Попова към контекста на общия процес на трансформация на училищното историческо образование позволява да конкретизираме нейния принос в теорията и методиката на историята в един от най-драматичните моменти за българското образование, когато методическата традиция се пречупва под натиска на съветския модел. Същевременно абстрахирането от идеологическия баласт позволява да бъде оценено позитивно ориентирането на урока по история не само към възпроизвеждането на знания за факти, но и към овладяване от учениците на технологични знания и на специфични исторически умения за работа с писмени документи²³. Насоките, които Н. Попова задава по отношение на алгоритъма за работа с документи са крачка напред в теорията и методиката на преподаването на история в училище, който следващото поколение дидактици-методисти продължава да теоретизира, а днес се коментира през проблема за развиването на специфични исторически умения и компетентности.

По покана на проф. Ал. Бурмов през октомври 1966 г. Невена Попова се включва в преподавателския състав на открития през 1963 г. ВПИ „Братя Кирил и Методий“ във Велико Търново и работи като съвместител в продължение на 5 години. Като титуляр на академичната дисциплина „Методика на обучението по история“, Невена Попова е човекът, който подготвя първите 4 випуска учители по история на висшето училище. Нейният портрет днес посреща студентите, посещаващи библиотеката на Историческия факултет. Не само днешните преподаватели, които продължават да подготвят бъдещите учители по история, а цялата академична общност на Университета е в морален дълг към завещанието, което Невена Попова оставя на Търновската алма-матер.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Архивни източници/ документи

Попова, Н. а – Невена Попова. Курс лекции по методика на обучението по история. (непубликуван) – *Необработен архив на Невена Попова*. Машинопис, 148 стр. Университетска библиотека на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. [Nevena Popova. Kurs lektzii po metodika na obuchenieto po istoriya. (nepublikuvan) – *Neobraboten arhiv na Nevena Popova*. Mashinopis, 148 str. Universitetska biblioteka na VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“].

Попова, Н. б – Невена Попова. Текстови методи в работата по история. (непубликуван) – *Необработен архив на Невена Попова*. Машинопис. 50 стр. Университетска библиотека на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. [Nevena Popova. Tekstovi

²³ Приносът на Н. Попова в теорията за работата с документи са предмет на изследването на Юлина Юриева [вж. **Юриева, Ю.** 2020, с. 313–319].

metodi v rabotata po istoriya. (nepublikuvan) – *Neobraboten arhiv na Nevena Popova*. Mashinopis, 50 str. Universitetska biblioteka na VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“].

Попова, Н. в – Невена Попова. За идейновъзпитателната насоченост при преподаване въпросите на строителството на социализма и комунизма, изучавани в училищния курс по история в НРБ. – *Неообработен архив на Невена Попова*. Машинопис. 15 стр. Университетска библиотека на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. [Nevena Popova. Tekstovi metodi v rabotata po istoriya. (nepublikuvan) – Neobraboten arhiv na Nevena Popova. Universitetska biblioteka na VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“].

Рецензия на проф. Туше Влахов по избора на Невена Попова за доцент. – Неообработен архив на Невена Попова. Университетска библиотека на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. [Nevena Popova. Kurs lektsii po metodika na obuchenieto po istoriya. (nepublikuvan) – Neobraboten arhiv na Nevena Popova. Universitetska biblioteka na VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“].

Закон за народната просвета. – ДВ, бр. 218 от 17 Септември 1948 г. [Zakon za narodnata prosveta. – DV, br. 218 ot 17 Septemvri 1948 g.].

Закон за по-тясна връзка на училището с живота и за по-нататъшно развитие на народното образование в НРБългария. – ДВ, бр. 54 от 7 юли 1959 г. [Zakon za po-tyasna vrazka na uchilishteto s zhivota i za po-natatashno razvitie na narodното образование в NRBalgariya. – DV, br. 54 ot 7 yuli 1959 g.].

Наредба-закон за прегрупиране на някои служби в Централното управление на Министерството на народното просвещение. – ДВ, бр. 217 от 4 октомври 1944 г. [Naredba-zakon za pregrupirane na nyakoi sluzhbi v Tsentralното управление на Ministerstvoto na narodното просвещение. – Darzhaven vestnik, br. 217 ot 4 oktomvri 1944].

Наредба-закон за разтуряне на организацията на българската младеж „Бранник“ и ликвидацията на имуществото ѝ. – ДВ, бр. 222 от 10 октомври 1944 г. [Naredba-zakon za razturyane na organizatsiyata na balgarskata mladezh „Brannik“ i likvidatsiyata na imushtestvoto ѝ. – DV, br. 222 ot 10 oktomvri 1944 g.].

Наредба-закон за прочистване на учителския и преподавателския персонал в народните основни и средни училища, учителските институти и в Университета и висшите училища и академии. – ДВ, бр. 243 от 3 ноември 1944 г. [Naredba-zakon za prochistvane na uchitelskiya i obrazovatelyn personal v narodните основни i sredni uchilishta, uchitelski instituti i v Universiteta i visshite uchilishta i akademii. – DV, br. 243 ot 3 noemvri 1944 g.].

Наредба-закон за заместване на някои учебници и учебни помагала в основните и средните училища с други. – ДВ, бр. 288 от 26 декември 1944 г. [Naredba-zakon za zamestvane na nyakoi uchebnitsi i uchebni pomagala v osnovните i srednite uchilishta s drugi. – DV, br. 288 ot 26 dekemvri 1944 g.].

Правилник за одобрение на учебниците за народните училища и учителски институти. – ДВ, № 294 от 18 декември 1947 г. [Pravilnik za odobrenie na uchebnitsite za narodните uchilishta i uchitelski instituti. – DV, № 294 ot 18 dekemvri 1947 g.].

Ръководни начала за преподаването на история. МНП, ДИ, 1945. [Rakovodni nachala za prepodavaneto na istoria. MNP, DI, 1945].

Публикации

Божиков, Б. 1946 – Божидар Божиков. Педагогическа конференция на учителите по история. – *Училищен преглед*, год. XLVI (1946), кн. 1–2, 701–703. [Bozhidar Bozhikov. Pedagogicheska konferentsia na uchitelite po istoria. – *Uchilishten pregled*, god. XLVI (1946), kn. 1–2, 701–703].

Божиков, Б. 1948 – Божидар Божиков. Конференцията на учителите по история. – *Училищен преглед*, год. XLVII (1948), кн. 7–8, 645–647. [Bozhidar Bozhikov. Pedagogicheska konferentsia na uchitelite po istoria. – *Uchilishten pregled*, god. XLVII (1948), kn. 7–8, 645–647].

Бояджиев, Хр. 1944 – Христо Бояджиев. Просветното ни законодателство след 9 септемврий 1944 г. – *Училищен преглед*, год. XLIII (1944), кн. 5–10, 372–408. [Hristo Boyadzhiev. Prosветното ni zakonodatelstvo sled 9 septemvriy 1944 g. – *Uchilishten pregled*, god. XLIII (1944), kn. 5–10, 372–408].

Величков, И. 1949 – Иван Величков. Насоки на идейновъзпитаващото обучение. – *Училищен преглед*, год. XLVIII (1949), кн. 1, 7–19. [Ivan Velichkov. Nasoki na ideynovazpitashtoto obuchenie. – *Uchilishten pregled*, god. XLVIII (1949), kn. 1, 7–19].

Гешев, А. 1948 – Асен Гешев. Развитие на общообразователното дело за изминалите 5 години. – *Училищен преглед*, год. XLVII (1948), № 2–3, 139–144. [A. Geshev, Razvitie na obshtoobrazovatelnoto delo za izminalite 5 godini. – *Uchilishten pregled*, god. XLVII (1948), № 2–3, 139–144].

Григоров, И. Хр. 1947 – Иван Хр. Григоров. Закони и правилници по МНП. – *Училищен преглед*, год. XLVI (1947), кн. 9, 801 – 810. [Ivan Hr. Grigorov. Zakoni i pravilnitsi po MNP. – *Uchilishten pregled*, god. XLVI (1947), kn. 9, 801 – 810].

Григоров, И. Хр. 1947 – Иван Хр. Григоров. Реформи в образованието след 9.IX.1944 г. – *Училищен преглед*, год. XLVI (1947), кн. 7, 612–623. [Ivan Hr. Grigorov. Reformi v obrazovaniето sled 9.IX.1944 g. – *Uchilishten pregled*, god. XLVI (1947), kn. 7, 612 – 623].

Деянов, Д. 1995 – Деян Деянов. Учебниците по история и общите места на паметта. – В: *Пренapisванията на новата българска история в учебниците за гимназиите*. София: Институт за социална критика, 1995. [Deyan Deyanov. Uchebnitsite po istoriya i obshtite mesta na pametta. – V: *Prenapisvaniyata na novata balgarska istoria v uchebnitsite za gimnaziite*. Sofia: Institut za sotsialna kritika, 1995].

Дончева, Л. 2015 – Лора Дончева. „Вражеските прояви“ в българското училище през периода 1948–1953 г. (По документи от Държавен архив – Велико Търново). – В: *Образованието в социалистическа България – между традицията и комунистическата идеология*. Проект „Преживяно минало“. Т. 1. В. Търново: Фабер, 2015, 188–212. [Lora Doncheva. „Vrazheskite proyavi“ v balgarskoto uchilishte prez perioda 1948–1953 g. (Po dokumenti ot Darzhaven arhiv – Veliko Tarnovo). – V: *Obrazovaniето v sotsialisticheska Balgaria – mezhdu traditsiyata i komunisticheskata ideologia*. Projekt „Prezhiviyano minalo“. Т. 1. V. Tarnovo: Faber, 2015, 188–212.

Драмалиев, К. 1945 – Кирил Драмалиев. Просветната реформа на Отечествения фронт. – *Училищен преглед*, год. XLIV (1945), кн. 3, 163–195. [Kiril Dramaliev. Prosветната reforma na Otechestveniya front. – *Uchilishten pregled*, god. XLIV (1945), kn. 3, 163–195].

Заимов, П. – Първан Заимов. Социалистическото възпитание чрез обучението по историко-филологическата група предмети в прогимназията. – Училищен преглед, год. XLVIII (1949), кн. 1, 22–38. [Parvan Zaimov. Sotsialisticheskoto vazpitanie chrez obuchenieto po istoriko-filologicheskata grupa predmeti v progimnaziyata. – Uchilishten pregled, god. XLVIII (1949), kn. 1, 22–38].

Иванова, Цв. 2013 – Цветана Иванова. Преподаването на история в българското училище – традиции и съвременни проблеми. Шумен: ШУ „Епископ Константин Преславски“, 2013. [Tsvetana Ivanova. Prepodavaneto na istoria v balgarskoto uchilishte – traditsii i syvremenni problemi. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“, 2013].

Игнатова, А. 2019 – Анка Игнатова. Доц. Невена Попова – дарителката на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. – *Епохи*, 27/2, 2019, 155–163. [Anka Ignatova. Dots. Nevena Popova – daritelkata na VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ – *Epohi*, 2019, 27/2, 155–163].

Киселинчев, Ас. 1947 – Асен Киселинчев. Учебни програми и учебници. – *Училищен преглед*, год. XLVI (1947), кн. 7, 764–783. [Asen Kiselinchev. Uchebni programi i uchebnitsi. – *Uchilishten pregled*, god. XLVI (1947), kn. 7, 764–783].

Кушева, Р. 2011 – Румяна Кушева. Национални политики за квалификация на педагогическите кадри в периода 1879 – 1953. – *Диалогът в историята*, 2011, № 27, 27–37. [Rumyana Kusheva. Natsionalni politiki za kvalifikatsia na pedagogicheskите kadri v perioda 1879 – 1953. – *Dialogat v istoriyata*, 2011, № 27, 27–37].

Маринова-Христиди, Р. 2006 – Румяна Маринова-Христиди. Българското образование между съветизацията и традицията 1948–1959. София, 2006. [Rumyana Marinova-Hristidi. Balgarskoto obrazovanie mezhdru savetizatsiyata i traditsiyata 1948–1959. Sofia, 2006].

Маринова-Христиди, Р. 2010 – Румяна Маринова-Христиди. Образован ли е социалистическият човек? (Развитие на образованието и науката в България в периода на държавния социализъм, 1944 – 1989). – В: *Изследвания на историята на социализма в България, 1944 – 1989*, Т. 2. Съст. Е. Кандиларов. София: Център за исторически и политологически изследвания, 2010, 429–464. [Rumyana Marinova-Hristidi. Obrazovan li e sotsialisticheskiyat chovek? (Razvitie na obrazovaniето i naukata v Bulgariya v perioda na darzhavniya sotsializam, 1944 – 1989). – V: *Izsledvania na istoriyata na sotsializma v Balcaria, 1944 – 1989*. Sast. E. Kandilarov. Sofia: Tsentar za istoricheski i politologicheski izsledvania, 2010, 429–464].

Попова, Н. 1952 – Невена Попова. За учебниците по история в нашите средни общообразователни училища. – *Отечествен фронт*, бр. 2556, 22.11.1952. [Nevena Popova. Za uchebnitsite po istoria v nashite sredni obshtoobrazovatelni uchilishta. – *Otechestven front*, br. 2556, 22.11.1952].

Попова, Н. 1963 – Невена Попова. Повишаване ефективността на обучението по история. София: Народна просвета, 1963. [Nevena Popova. Povishavane effektivnostta na obuchenieto po istoria. Sofia: Narodna prosveta, 1963].

Радева, М. 2006 – Мария Радева. Щрихи в образа на българското образование през първата половина на 40-те години на XX век. – В: *Преломни времена. Юбилеен сборник в чест на 65-годишнината на проф. дин Любомир Огнянов*. София, 50–57. [Maria Radeva. Shtrihi v obraza na balgarskoto obrazovanie prez parvata polovina na 40-te godini na XX vek. – V: *Prelomni vremena. Yubileen sbornik v chest na*

65-godishninata na prof. din Lyubomir Ognyanov. Sofia, 2006, 50–57].

Служебни вест. – Училищен преглед, год. XLIII (1944), кн. 5–10, 435–443. [Sluzhebni vesti. – Uchilishten pregled, god. XLIII (1944), kn. 5–10, 435–443.]

Спасовски, Цв. – Цветан Спасовски. Идејни насоки в образователната ни програма. – Училищен преглед, год. XLV (1946), кн. 1–2, 616–624. [Tsvetan Spasovski. Ideyni nasoki v obrazovatelната ni programa. – Uchilishten pregled, god. XLV (1946), kn. 1–2, 616–624].

Цветанов, Ц. – Ценко Цветанов. Предстоящи просветни задачи. – Училищен преглед, год. XLIV (1945), кн. 1–2, 105–120. [Tsenko Tsvetanov. Predstoyashti prosvetni zadachi. – Uchilishten pregled, god. XLIV (1945), kn. 1–2, 105–120].

Чичовска, В. 2011 – Весела Чичовска. Политиката срещу просветната традиция. София: Гутенберг, 2011. [Vesela Chichovska. Politikata sreshtu prosvetnata traditsiya. Sofia: Gutenberg, 2011].

Чолаков, Ст. 1944 – Стоян Чолаков. Към просветните работници. – Училищен преглед, год. XLIII, (1944), кн. 5–10, 270–299. Kam prosvetnite rabotnitsi. – Uchilishten pregled, god. XLIII, (1944), kn. 5–10, 270–299].

Шопов, Й. – Йордан Шопов. Основные направления в развитии теории и методики обучения по истории в Народной Республике Болгарии (1944 – 1973 гг.). – Пятый международный симпозиум по вопросам обучения истории в социалистических странах. СССР – Москва и Ленинград, 15–22 октября 1973 г. С., 1973. [Yordan Shopov. Osnovne napravleniya v razvitii teorii i metodiki obucheniya po istorii v Narodnoy Respublike Bolgarii (1944 – 1973 gg.). – Pyaty mezhdunarodny simpozium po voprosam obucheniya istorii v sotsialisticheskikh stranah. SSSR – Moskva i Leningrad, 15–22 oktyabrya 1973 g. S., 1973].

Шопов, Й., Георгиев, Г. 1978 – Йордан Шопов, Георги Георгиев. Методика на обучението по история. София, 1978. [Yordan Shopov, Georgi Georgiev. Metodika na obuchenieto po istoriya. Sofia, 1978].

Юриева, Ю. – Юлина Юриева. За ролята на документите в обучението по история – методическите възгледи на Невена Попова. – В: *България, българите и Европа – мит, история, съвремие*. Том 14, бр. 1, 2020, 313–319. [Yulina Yurieva. Za rolyata na dokumentite v obuchenieto po istoriya – metodicheskite vazgledi na Nevena Popova. – V: *Balgaria, balgarite i Evropa – mit, istoria, savremie*. Tom 14, br. 1, 2020, 313–319].

Интернет базирани източници

Георгиева-Тенева, О. – Огняна Георгиева-Тенева. Литература, образование, власт (1944 – 1956) – пример за синхрон между литературното и историческото образование в социалистическия период (аналитичен подход към възпитанието). – „Дзяло“, е-списание в областта на хуманитаристиката Х – XXI век, год. VII, 2019, бр. 15. (<https://www.abcdar.com>, достъпен: юни 2024). [Ognyana Georgieva-Teneva. Literatura, obrazovanie, vlast (1944 – 1956) – primer za sinhron mezhdu literaturnoto i istoricheskoto obrazovanie v sotsialisticheskiya period (analitichen podhod kam vazpitaniето). – „Dzyalo“, e-spisanie v oblastta na humanitaristikata H–HHI vek, god. VII, 2019, br. 15. (<https://www.abcdar.com>, dostapen: juni 2024)].

Иванова, Т. 2010 – Тинка Иванова. Просветните закони за подготовката

и квалификацията на учителите. – В: *Управление и образование*. Т. VI (3) 2010 (https://www.conference-burgas.com/maevolumes/vol6_2010/book3/b3_r37.pdf (достъпен: 15.05.2024)). [(dostapen: 15.05.2024)].

Наредба № 10. Списък на фашистката литература, подлежаща на изземване съгласно XII-то постановление на Министерския съвет от 6 октомври 1944 г. – ДВ, бр. 225, 1944 г. (http://www.promacedonia.org/pamphlets/fashistka_literatura_1944.pdf, достъпен: юни 2024). [Naredba № 10. Spisak na fashistkata literatura podlezhazhta na izzemvane saglasno XII-to postanovlenie na Ministerskiya savet ot 6 oktomvri 1944 g. – DV, br. 225 – 1944 g. (http://www.promacedonia.org/pamphlets/fashistka_literatura_1944.pdf, dostapen: juni 2024)].

Шопов, Й., Петкова, С. 1987 – Йордан Шопов, Стефка Петкова. Архивистика и помощни исторически дисциплини. – В: ГСУ „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет, т. 80, 1987 (<https://bit.ly/4m3qLCb>, достъпен: 15.05.2024). [Yordan Shopov, Stefka Petkova. Arhivistika i pomoshtni istoricheski distsiplini. – V: GSU „Sv. Kliment Ohridski“, Istoricheski fakultet, t. 80, 1987 (<https://bit.ly/4m3qLCb>, dostapen: 15.05.2024)].

Mincheva, N. 2021 – Natalia Mincheva. The political purge of the teacher's school in Silistra after 9 september 1944. – Proceedings of University of Ruse, 2021, volume 60, book 11.1. (<https://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp21/11.1/11.1-15.pdf>, достъпен 15.05.2024).